

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจ
ให้กับผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติด
Participatory Action Research on Achieving
Empowerment Among the Groups
of Drug Addicted Individuals

เจษฎา นันใจวงศ์¹

Jetsada Nunjaiwong²

บทคัดย่อ

การศึกษาวจัยในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติด โดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการร่วมสร้างการขบคิด ตระหนักรู้ของผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติดด้วยความปรารถนาแห่งชีวิตบนฐานจริยธรรมแห่งตัวตน ผ่านการวิเคราะห์ให้เห็นอัตลักษณ์ทางสังคม ภาคปฏิบัติการของเรือนจำกับการบำบัดยาเสพติด จริยธรรมแห่งตัวตนของผู้ต้องขังในฐานะของผู้ถูกบังคับให้บำบัดยาเสพติดในเรือนจำ และพลังอำนาจแห่งการกำกับตัวตนของมนุษย์เพื่อการปลดปล่อยตนเองจากวงจรรยาเสพติด ผู้วิจัยจึงเลือกใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่อยู่บนกระบวนทัศน์วิพากษ์ในการร่วมสร้างการขบคิด สร้างการตระหนักรู้ต่อยาเสพติด ชุดความรู้ และภาคปฏิบัติการของอำนาจร่วมกันกับผู้ร่วมวิจัย จำนวน 12 คน

ผลการศึกษาเผยให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของผู้ร่วมวิจัยต่อสถานการณ์ยาเสพติด ความเข้าใจต่อชุดความรู้ ภาคปฏิบัติการของเรือนจำที่มีต่อผู้ต้องขังคดียาเสพติด และการวางแผนชีวิตของผู้ร่วมวิจัยต่อการกำกับตนเองออกมาจากยาเสพติดโดยมีครอบครัวอยู่เบื้องหลัง และคอยเป็นพลังให้ผู้ร่วมวิจัยเกิดการ

¹นักทัศนวิทยา ปฏิบัติการ ทัณฑสถานเปิดหนองน้ำขุ่น, E-mail: jetsada.nun@gmail.com

²Penologist Officer Nongnamkund Open Correctional Institution

ตระหนักรู้ต่อปัญหายาเสพติด และสามารถที่จะนำตนเองออกมาจากยาเสพติดได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, ผู้ต้องขัง, ยาเสพติด

Abstract

The purpose of this research is to study the lives of drug abusing prisoners to develop guidelines that help empower them to total independence from drugs. By using participatory action research methodology, the objective is to collaborate prisoners to develop self-awareness based on a combination of better desire of self-ethics, and improved self-empowerment through self-awareness of the impact of their actions within the analysis of social identity and power practice in prison to rationalize situations and free them from drug dependence by themselves. There were 12 participants.

Results were that positive changes occurred in sample attitudes. They became more aware of the consequences of their actions due to drug addiction. With better awareness, they could make practical plans for life after release from prison. More often than not, to ensure empowerment towards a sustainable independence from drugs, the plan included collective support from family members.

Keywords: Participatory Action Research, Prisoners, Drugs

บทนำ

จากสถานการณ์ปัญหายาเสพติดที่เรื้อรังยาวนานในสังคมไทย และสังคมโลกหลายปีที่ผ่านมา ส่งผลให้รัฐบาลต้องกำหนดนโยบายทางสังคมในการป้องกันปราบปราม และบำบัดฟื้นฟูผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดอย่างต่อเนื่อง ชุดความรู้หนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการป้องกัน ปราบปราม และบำบัดยาเสพติด คือ ชุดความรู้ด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ จนนำมาสู่การสร้างสถานบำบัด รวมถึงการลงโทษผู้ค้ายาเสพติดในฐานะของอาชญากรทางสังคม ทำให้ในปัจจุบันเรือนจำต้องรองรับนักโทษคดียาเสพติดกว่า 301,533 คน คิดเป็นร้อยละ 79.83 เมื่อเทียบกับคดีอื่นๆ ข้อมูล ณ วันที่ 1 กรกฎาคม 2563 (กรมราชทัณฑ์, 2563)

ผู้วิจัยในฐานะข้าราชการสังกัดกรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม มีข้อสังเกตจากการที่พบเห็นสถิติผู้พ้นโทษจากเรือนจำ และต้องกลับมากระทำผิดซ้ำในข้อหาด้านยาเสพติดในรอบหนึ่งปีสูงที่สุดเมื่อเทียบกับคดีอื่น คือ ร้อยละ 64.13 ดังนั้น การกระทำผิดซ้ำที่สูงที่สุดในคดียาเสพติดจึงอนุมานได้ว่า การดำเนินนโยบายด้านยาเสพติดในอดีตยังไม่สามารถยุติ หรือจัดการกับยาเสพติดได้ทั้งหมด (กรมราชทัณฑ์, 2563)

นอกจากนี้ ชุดความรู้วิทยาศาสตร์กระแสหลักดังกล่าวได้ทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) ที่คนส่วนใหญ่เชื่อว่า “คนดี” ต้องไม่ข้องเกี่ยวกับยาเสพติด และ “คนเลว” คือ คนที่ต้องถูกจับกุมปราบปรามให้หมดไป อัตลักษณ์ทางสังคมเช่นว่านี้ คือ การยอมรับของคนส่วนใหญ่ที่ยึดถือแนวทางของวิทยาศาสตร์ในการกำหนดกฎเกณฑ์ให้คนในสังคมยึดถือ กฎเกณฑ์หนึ่งที่สำคัญ เช่น การอธิบายกลไกการทำงานของสมอง และสารสื่อประสาท ด้วยเหตุผลที่ว่า สมองมีส่วนประกอบของระบบลิมบิก (Limbic System) สารสื่อประสาท (Neurotransmitter) และสารโดปามีน (Dopamine) ที่เมื่อถูกรบกวนด้วยการเสพสารแอมเฟตามีน (Amphetamine) หรือเมทแอมเฟตามีน (Meth-Amphetamine) จะทำให้สมองเกิดความพึงพอใจจากการที่สารโดปามีนหลั่งออกมามากกว่าปกติ ดังนั้น “ผู้เสพยา” จึงต้องเสพอย่างต่อเนื่อง และเพิ่มขนาดการเสพมากยิ่งขึ้นเพื่อให้สมองมีความพึงพอใจจากการที่ได้เสพ อาการดังกล่าวถูกสรุปว่าเป็นอาการสมองติดยา (the Addictive Brain) และหากเสพต่อเนื่องเรื้อรังยาวนานจะนำมาสู่การเป็นผู้ป่วยโรคทางจิตเวชจากสารเสพติด (Substance

disorder) (รัตนา สายพาณิชย์ และชัชวาล ศิลปะกิจ อังโน มาโนช หล่อตระกูล และปราโมทย์ สุคนิษฐ์, 2558; อภิญาญา เฟื่องฟูสกุล, 2561; สุทธิสา ถาน้อย, 2561; Kuhar, 2014)

เมื่อนโยบายและกฎหมายทางสังคมตัดสินการข้องเกี่ยวกับยาเสพติดทั้งในฐานะของผู้เสพ และผู้จำหน่ายเป็นความผิดที่ต้องได้รับการลงโทษ “เรือนจำ” หรือ “คุก” ในฐานะหนึ่งในสถาบันเชิงอำนาจที่ฟูโกต์เรียกว่าอำนาจเชิงวินัย (Disciplinary Institution Power) ที่มีหน้าที่กำกับผู้ต้องขังให้เชื่อเชื่อ (Docile Body) ต่ออำนาจของเรือนจำ และอำนาจของ “ผู้คุม” โดยภายในเรือนจำมีการจัดแยกพื้นที่เป็นสัดส่วน มีการตีตารางพื้นที่ มีการจัดพื้นที่ตามหน้าที่ใช้สอยอย่างเป็นระบบ รวมถึงผู้ต้องขังในเรือนจำจะต้องอยู่ภายใต้ความละเอียดซับซ้อนของเวลา และอวกาศปฏิกิริยาร่างกายที่สัมพันธ์สอดประสานกันกับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ผู้ต้องขังต้องเข้ารับการอบรมให้ผ่านโปรแกรม การบำบัดอบรมที่เรือนจำเป็นผู้จัดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การบำบัดยาเสพติดด้วยระบบที่เรียกว่า “ระบบต้องโทษ” ที่เต็มไปด้วยกฎระเบียบ และใช้เงื่อนไของวินัยผู้ต้องขังเป็นตัวกำกับให้ผู้ต้องขังเชื่อเชื่อต่ออำนาจดังกล่าว แต่การกระทำดังกล่าวของเรือนจำกลับทำให้เกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (Structural Violence) และการแสวงหาประโยชน์ระหว่างกัน (ทองกร โภคธรรม และนพพร ประชากุล, 2547; กาญจนา, 2558; Galtung, 1990)

ถึงอย่างไรก็ตาม การจะเป็น “คนดี” หรือ “คนเลว” ในทางจริยศาสตร์ คุณธรรมกลับพิจารณาที่เจตนาของบุคคลเป็นสำคัญ โดยธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนจะถูกปลูกฝังทักษะการใช้ชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจากการเลี้ยงดูโดยครอบครัว ผู้ปกครอง หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชีวิตคนอื่น ๆ แต่ด้วยระยะเวลา หรือการที่มนุษย์ถูกกดขี่ตีตราจากสังคมจึงทำให้มนุษย์ละเลยการแยกแยะผิด ถูก ดี ชั่ว ด้วยตนเอง ดังนั้น การปลูกพลังให้กับผู้ร่วมวิจัยด้วยเชื่อว่าผู้ร่วมวิจัยเป็นผู้ที่ถูกกลไกแห่งอำนาจกดทับพลังในชีวิตเอาไว้ จึงมีความสำคัญที่การศึกษาครั้งนี้จะได้เปิดพื้นที่ให้ผู้ร่วมวิจัยได้ใคร่ครวญถึงพลังแห่งชีวิต และการกำหนดเป้าหมายแห่งชีวิตให้ยุติการพึ่งพิงยาเสพติดได้อย่างยั่งยืนด้วยกระบวนการสนทนากลุ่มถึงความหมายแห่งชีวิต และการเข้าถึงความจริงแห่งชีวิตร่วมกัน (วิทย์ วิศทเวทย์, 2519, 2521; โสรจัน หงส์ลตารมภ์, 2561; Sedgwick, 2008)

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) บนกระบวนการที่ค้นคว้าหาข้อเท็จจริงให้ผู้ร่วมวิจัยได้นิยามปัญหา วิเคราะห์ปัญหา และจัดการกับปัญหาด้วยตนเองจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน ผู้วิจัยจึงมีคำถามว่าวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีกระบวนการอย่างไร ในการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติด และมีวัตถุประสงค์ที่จะใช้วิธีวิทยาของวิจัยดังกล่าวในการร่วมสร้างการขบคิดตระหนักรู้ของผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติดด้วยความปรารถนาแห่งชีวิตบนฐานจริยธรรมแห่งตัวตน โดยมีกรอบคร่าวอยู่เบื้องหลังการสร้างจิตสำนึกแห่งกระบวนการขบคิดตระหนักรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลง (วรรณดี สุทธินรากร, 2556; อภิญา เวชยชัย, 2557; Selener, 1997 cited in Arellano, Balcazar, Alvarado & Suarez, 2015)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติด โดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในการร่วมสร้างการขบคิด ตระหนักรู้ของผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติดด้วยความปรารถนาแห่งชีวิตบนฐานจริยธรรมแห่งตัวตน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติด เป็นการใช่วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในการมุ่งตอบคำถามว่า การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้มีประสบการณ์ชีวิตในวงจรรยาเสพติดมีกระบวนการอย่างไร การค้นหาคำตอบจึงเป็นการใช้กระบวนการของการสนทนากลุ่ม (Focus Group) บนวิพากษ์วิธีในการเข้าถึงการตระหนักรู้ต่อปัญหาเสพติดอย่างมีจริยธรรมแห่งตัวตนเป็นตัวกำกับให้ผู้ร่วมวิจัยที่เป็นผู้ต้องขังคดียาเสพติดเกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองอย่างยั่งยืน

ในส่วนของงานยาเสพติดนี้จึงเกี่ยวข้องกับชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการกำกับพฤติกรรมมนุษย์ทางกายภาพโดยภาคปฏิบัติการของเรือนจำ แต่ไม่สามารถกำกับจิตใจของมนุษย์ที่อยู่ภายในตัวตนของปัจเจกบุคคลได้ ดังนั้น กรอบความคิดในการวิจัยจึงเกี่ยวข้องกับผลการทบทวนวรรณกรรมในส่วนต่างๆ ดังนี้

การวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางสังคม ในฐานะของอัตลักษณ์ที่เกิดจากอิทธิพลของชุดความรู้กระแสหลัก หรือชุดความรู้ทางการแพทย์ในการกำกับพฤติกรรมของผู้เสพ และผู้ค้ายาเสพติดให้ต้องรับการบำบัดรักษา และรับโทษในฐานะของผู้กระทำผิดกฎหมาย อัตลักษณ์ทางสังคมจึงมีส่วนในการทำลายตัวตนของปัจเจกบุคคลที่ปรารถนาเสรีภาพในการใช้ชีวิตบนความปรารถนาของตนเองในการใช้ชีวิตในสังคม โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงการสร้างชุดความรู้จากแนวคิดกระแสหลักของสังคมสมัยใหม่ที่มีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์ รวมไปถึงการส่งผ่านของ อัตลักษณ์ทางสังคมไปสู่ภาคปฏิบัติการที่จะเป็นกรอบในการกำกับมนุษย์ให้อยู่ภายใต้ชุดความรู้กระแสหลักที่มีอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งส่วนนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของชุดความรู้ที่มีต่อยาเสพติด

การวิเคราะห์ถึงอำนาจของเรือนจำ ในฐานะของภาคปฏิบัติการแห่งอำนาจที่รับอิทธิพลจากชุดความรู้กระแสหลักที่ส่งผ่านเป็นอัตลักษณ์ทางสังคมในการกำกับควบคุมมนุษย์ ภายใต้อำนาจของเรือนจำนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงความแยบยลของการใช้อำนาจในยุคหลังโครงสร้างนิยม (Post-Structuralism) ที่ปฏิบัติการบนเรือนร่างของผู้ต้องขังในเรือนจำ รวมถึงการประกอบสร้างอำนาจที่เบ็ดเสร็จของผู้ที่คุมอำนาจ หรือ “ผู้คุม” ผ่านระบบระเบียบในการทำงาน เพื่อกำกับให้ผู้ต้องขังสยบยอมอยู่ภายใต้กรอบของกฎเกณฑ์ โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงวิธีการจัดการกับผู้ต้องขังจำนวนมากที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำ ซึ่งรวมถึงผู้ต้องขังคดียาเสพติดที่เป็นผู้ร่วมวิจัยในการศึกษาคั้งนี้ด้วย

การวิเคราะห์ถึงจริยธรรมแห่งตัวตน ในฐานะของจริยธรรมของมนุษย์ที่สามารถสร้างการตระหนักรู้ และเป็นตัวกำกับพฤติกรรมที่จะทำให้นมนุษย์แยกแยะสิ่งที่ผิดที่ถูกต้องด้วยตนเองจากส่วนลึกภายในจิตใจ และเหตุผลเชิงศีลธรรมอันเกิดจากการสังสมประสบการณ์ และการบ่มเพาะถ่ายทอดโดยครอบครัว พ่อ แม่ ผู้ปกครองตั้งแต่เกิดจนโต คุณงามความดีที่อยู่ภายในจิตใจนี้ มีส่วนสำคัญในการที่จะใช้เป็นเครื่องกำกับการตัดสินใจที่จะกระทำ และสามารถใช้เป็นกรอบในการพิจารณาให้ยุติการพึ่งพิงยา

เสพติดทั้งจากการเสพ และจำหน่าย ด้วยความเข้าใจจากส่วนลึกที่ว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นจะส่งผลอย่างไรต่อไปกับชีวิต

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นวิธีวิทยาในการร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงกับผู้ร่วมวิจัยที่เป็นผู้ต้องขังคดียาเสพติดที่เป็นทั้งผู้เสพ และผู้ค้ายาเสพติด โดยการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลเชิงทฤษฎี จำนวน 12 คน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้เข้าร่วมกระบวนการสนทนากลุ่ม จำนวน 6 คน กลุ่มผู้พินโทษ จำนวน 3 คน และกลุ่มผู้มีแบบแผนที่แตกต่างออกไป หรือ Negative Case จำนวน 3 คน โดยผู้ร่วมวิจัยทุกคนต้องเป็นผู้ต้องขัง หรือเป็นผู้พินโทษ จากคดียาเสพติดที่เคยเป็นผู้เสพ และผู้จำหน่าย โดยเคยผ่านการบำบัดยาเสพติดทั้งจากภายนอกเรือนจำในระบบบำบัดต่างๆ เช่น ระบบสมัครใจในโรงพยาบาล ระบบบังคับบำบัดโดยสำนักงานคุมประพฤติ และระบบต้องโทษในเรือนจำ เป็นผู้ที่สามารถอ่านเขียนภาษาไทยได้ ไม่มีโรคประจำตัวที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม (Focus Group) หรือสัมภาษณ์เชิงลึกรายกรณี (Case In-Depth Interview) โดยผู้ให้ข้อมูลเชิงทฤษฎีทั้ง 12 คน มีสิทธิที่จะบอกเลิกการเข้าร่วมการวิจัยเมื่อใดก็ได้ และผู้วิจัยจะไม่เปิดเผยข้อมูลใดๆ ให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ให้ข้อมูล

การสนทนากลุ่ม จัดขึ้นจำนวน 7 ครั้ง ภายในพื้นที่ของทัณฑสถานเปิดหนองน้ำขุน จังหวัดนครสวรรค์ โดยผู้วิจัยได้ทำการนัดหมายผู้ให้ข้อมูลเชิงทฤษฎีได้มาเข้าร่วมการสนทนากลุ่มร่วมกันสัปดาห์ละ 1 ครั้ง เป็นเวลาครั้งละไม่เกินหนึ่งชั่วโมงครึ่ง การสนทนากลุ่มมีกระบวนการ 3 กระบวนการ คือ กระบวนการสร้างตัวตนของความเป็นผู้ต้องขัง กระบวนการแสวงหาทางออกจากยาเสพติด และกระบวนการเสริมสร้างพลังแห่งชีวิตของผู้ร่วมวิจัย โดยทั้ง 3 กระบวนการอยู่ภายใต้การหมุนเกลียว (Spiral) ภายใต้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การสัมภาษณ์เชิงลึกรายกรณี จัดขึ้นจำนวน 6 ครั้ง ในกรณีผู้ที่มีแบบแผนที่แตกต่างออกไป จำนวน 3 คน ใช้การสัมภาษณ์ภายในพื้นที่ของทัณฑสถานเปิดหนองน้ำขุน ในกรณีผู้พินโทษ จำนวน 3 คน ใช้การติดต่อทางโทรศัพท์ หรือเฟซบุ๊ก

(Facebook) เพื่อขอสัมภาษณ์ที่บ้านของผู้พันโทช โดยใช้เวลาในการสัมภาษณ์ไม่เกินหนึ่งชั่วโมงครึ่ง โดยการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structural Interview)

การจัดกระบวนการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึกรายการนี้ ผู้วิจัยต้องเก็บรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล ดังนั้น จึงต้องใช้พื้นที่ห้องที่มีกระจกทึบแสง มีผ้าม่าน หรือมีประตูสำหรับปิดล็อกเก็บรักษาความลับตลอดกระบวนการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ พร้อมทั้งใช้เครื่องบันทึกเสียง และกระดาษจดบันทึกข้อมูล

พื้นที่ทำการศึกษา ผู้วิจัยเลือกทัศนสถานเปิดหนองน้ำขุน ในสถานะที่เป็นสถานที่ปฏิบัติงานของผู้วิจัย และเป็นทัศนสถานเปิด สังกัดกรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม รับย้ายผู้ต้องขังที่เหลือโทษจำคุกต่อไม่เกิน 7 ปี จากเรือนจำอื่นๆ มาอยู่ประจำเพื่อฝึกวิชาชีพ และเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย ดังนั้น การเลือกทัศนสถานเปิดดังกล่าว จะทำให้สามารถใช้วิธีวิทยาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลงอันเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนปล่อยได้อีกด้วย

ทั้งนี้ กระบวนการเก็บข้อมูล กระบวนการศึกษาวิจัย รวมถึงเนื้อหาของข้อเสนอโครงการวิจัยในครั้งนี้ ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชุดที่ 2 สาขาสังคมศาสตร์ เลขที่ 082/2562 ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน 2562

การเก็บข้อมูล

กระบวนการเก็บข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ก่อนเริ่มต้นกระบวนการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้เชิญผู้ร่วมวิจัยทั้ง 6 คน มายังห้องประชุมด้านหน้าทัศนสถานเปิดหนองน้ำขุนที่เป็นห้องที่มีกระจกมืด ใช้สำหรับจัดประชุมทั่วไปของทัศนสถานฯ โดยผู้อื่นไม่สามารถมองเห็นเข้ามาได้จากภายนอก ผู้วิจัยเริ่มต้นเชิญชวนผู้ร่วมวิจัยเข้ามายังห้องประชุมที่จัดเตรียมโต๊ะ เก้าอี้พลาสติกสีฟ้าแบบมีพนักพิง และมีกระดานสำหรับใช้ติดกระดาษข้อความพร้อมปากกาเคมี อุปกรณ์เหล่านี้ถูกจัดไว้เพื่อให้ผู้ร่วมวิจัยเขียนข้อความลงบนกระดาษ

และนำมาติดบนกระดานดังกล่าว โดยข้อความเหล่านั้นเป็นคำสำคัญ (Keywords) ที่ใช้เป็นเครื่องชี้้นำการสนทนา

การสัมภาษณ์ผู้พันโทษคดียาเสพติดที่ได้รับการปล่อยตัวออกจากทัณฑสถานเปิดหนองน้ำขุ่น เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกเฉพาะราย (Case In-Depth Interview) รายละเอียดไม่เกินหนึ่งชั่วโมงครึ่ง จำนวน 1 ครั้ง โดยการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structural Interview) และใช้เครื่องมือในงานวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการใช้เครื่องบันทึกเสียงเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ผู้ร่วมวิจัยที่มีแบบแผนที่แตกต่างออกไป (Negative Case) เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก เฉพาะราย (Case In-Depth Interview) รายละเอียดไม่เกินหนึ่งชั่วโมงครึ่ง จำนวน 1 ครั้ง โดยการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structural Interview) และใช้เครื่องมือในงานวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการใช้เครื่องบันทึกเสียง การสัมภาษณ์ ผู้ร่วมวิจัยกลุ่มดังกล่าวจะเป็นการสัมภาษณ์ในกระบวนการสุดท้ายของการเก็บข้อมูลหรือภายหลังสิ้นสุด การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับผู้ร่วมวิจัยกลุ่มที่ 1 เรียบร้อยแล้ว

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยจะตรวจสอบเนื้อหาความถูกต้องของการปฏิบัติการวิจัยด้วยการจัดหมวดหมู่ของข้อความ (Grouping) ที่เพียงพอที่จะนำเสนอต่อสาธารณะ รวมถึงการนำมาตีความเรื่องราวประสบการณ์ต่างๆ เพื่อสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลง โดยผู้วิจัยประมวล วิเคราะห์ และตีความเรื่องราวในประเด็นต่างๆ ให้สอดคล้องกับคำถามการวิจัย จนนำมาใส่รหัส (Open Coding) เรื่องราวนำมาสร้างเป็นมโนทัศน์ (Concept) ทั้งนี้ จะทำการเปรียบเทียบการให้ความหมาย (Conceptualization) และสรุปผลการศึกษา

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผลการศึกษาเผยให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความคิด การตระหนักรู้ และความเข้าใจในจริยธรรมแห่งตัวตนของผู้ร่วมวิจัยที่ผ่านการสนทนากลุ่ม (Focus Group) บนวิพากษ์วิธี (Critical Method) ด้วยวิธีวิทยา การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยมีรายละเอียดแต่ละประเด็น ดังนี้

จุดเริ่มต้นของการก้าวสู่ผู้เสพยาและผู้ค้ายา

การสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมให้กับผู้ติดยา เป็นกระบวนการทางสังคมที่ผู้ร่วมวิจัยต่างรับรู้ถึงการใช้ชีวิตของตนเองก่อนหน้าที่จะรับโทษในเรือนจำว่าการพึ่งพิงยาเสพติดเป็นสิ่งที่ไม่ดีกฎหมายที่อาจนำมาสู่การถูกจับกุมให้ต้องรับโทษในเรือนจำ แต่การเสพยา หรือติดยามีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจของชีวิตที่ได้พึ่งพิงยาเสพติดเพื่อเหตุผลบางประการของตนเอง

การเข้าสังคม: จุดเริ่มต้นของการเสพยา โดยยาเสพติดเป็นสิ่งที่ใช้เสพเพื่อความสนุก เพื่อการเข้าสังคม เพื่อการเที่ยวเตร่ เพื่อการสังสรรค์ และเพื่อการรวมกลุ่มเพื่อนที่ชื่นชอบในชนิดของยาเสพติดเหมือนกัน ยาเสพติดกับผู้ร่วมวิจัยก่อนที่จะรับโทษในเรือนจำจึงมีความหมายในฐานะของการทำให้เกิดสังคมการมีเพื่อนที่คบหาแลกเปลี่ยนช่วยเหลือระหว่างกันในกลุ่ม ทั้งที่ผู้ร่วมวิจัยต่างก็รับรู้ว่ายาเสพติดเป็นสิ่งที่ไม่ดีกฎหมาย เพราะมีคนถูกจับติดคุกจำนวนมากเพราะยาเสพติด

กลุ่มเพื่อนวัยรุ่น: การเป็นที่ยอมรับ และมีความสุขร่วมกับกลุ่มเพื่อน เป็นการคบเพื่อนภายใต้บริบททั่วไปในชุมชน โรงเรียน หรือหมู่บ้าน โดยเพื่อนที่ผู้ร่วมวิจัยคบหาอยู่ในขณะนั้นเป็นเพื่อนที่เป็นวัยรุ่น คือ เป็นผู้ที่อยู่ในวัยเล่าเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือเป็นผู้มีอายุย่างเข้า 20 ปี ที่ออกจากกระบบการศึกษา โดยเพื่อนที่ผู้ร่วมวิจัยหมายถึงนั้น เป็นผู้ที่เคยถูกชักจูงโดยบุคคลอื่นให้ทดลองเสพยามาแล้วก่อนหน้า และเมื่อได้ทดลองเสพแล้วกลับรู้สึกชื่นชอบฤทธิ์ของสารเสพติดที่ได้เสพเข้าสู่ร่างกาย เพราะทำให้เกิดอารมณ์เคลิบเคลิ้ม มีความสุข สนุกสนานรื่นเริง ความรู้สึกดังกล่าวเป็นเหตุผล

ที่นำมาสู่การชักชวนให้เพื่อนคนอื่นๆ ได้มาทดลองเสพเพื่อที่จะได้สัมผัสความสุขจากฤทธิ์ของสารเสพติดร่วมกัน

ความเคลิบเคลิ้มหลังการเสพ: ความอยากรู้ และอยากทดลอง เป็นความรู้สึกในส่วนลึกของผู้ร่วมวิจัยที่ปลูกเร้าตัวตนที่ถูกกระตุ้นโดยอิทธิพลของกลุ่มเพื่อนให้ทดลองยาเสพติด เพราะการบอกเล่าถึงสรรพคุณของยาเสพติดเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการตอบสนองความอยากรู้อยากลองได้ทั้งหมด เพราะการพิสูจน์ความจริงแห่งชีวิตของผู้ร่วมวิจัยต้องเกิดขึ้นจากการทดลองการเสพด้วยตนเอง เมื่อผู้ร่วมวิจัยได้ทดลองเสพยาเสพติด ทำให้ผู้ร่วมวิจัยค้นพบว่า ชีวิตตนเองมีความสุขจากการที่ได้เสพยาเสพติดที่ออกฤทธิ์ต่อสมองของตน โดยเฉพาะการก่อให้เกิดอาการเคลิบเคลิ้ม สนุกสนาน “ดีด” และสามารถทำทุกอย่างได้อย่างรวดเร็วว่องไว อาการเหล่านี้ทำให้ผู้ร่วมวิจัยรู้สึกประทับใจ และหลงใหลฤทธิ์ของสารเสพติดเป็นอันมาก เพราะเป็น “ความสุข”

จุดเริ่มต้นของการค้ายา: รายได้เพื่อการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เป็นการเปิดประสบการณ์ในประเด็นที่ผู้ร่วมวิจัยสามารถที่จะอธิบายถึงสรรพคุณของยาเสพติดได้ด้วยตนเองจนนำมาสู่ความต้องการที่จะนำเอายาเสพติดมาเป็นสินค้าเพื่อการจำหน่าย เพราะเห็นว่ายาเสพติดสามารถสร้างกำไรที่ดีให้กับผู้ค้า ทั้งนี้ ผู้ร่วมวิจัยเห็นว่าเงินทองเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้สามารถใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะการมีเงินในวงจรรยาเสพติดที่นำมาใช้จ่าย เพื่อการเสพได้อีกด้วย เพราะผู้ร่วมวิจัยเข้าใจดีว่าผลกำไรเป็นของตอบแทนที่เป็นรูปธรรมในวงการยาเสพติด

รายได้ที่ได้รับค่อนข้างสูง: ความเสี่ยงที่มากขึ้น ยาเสพติดทำให้ผู้ร่วมวิจัยมั่งคั่ง ร่ำรวยจากผลกำไรที่เกิดขึ้นจากการจำหน่าย ประสบการณ์ตรงของผู้ร่วมวิจัยในการเริ่มต้นค้ายาครั้งแรกๆ นั้น เริ่มต้นจากการแบ่งขายเป็นถุง ถุงละ 200 เม็ด การขายหรือการจำหน่ายดังกล่าวเป็นการขายไปสุบไปจึงทำให้มีกำไรน้อยหน่อย แต่พอเติบโตขึ้น หรือมีความกล้ามากขึ้นก็จะเอามาจำหน่ายเยอะขึ้น ดังนั้น รายได้จากการจำหน่ายต่อเดือนจึงแตกต่างกันขึ้นอยู่กับจำนวนยาที่ถูกจำหน่ายออกไป แต่โดยเฉพาะสำหรับผู้ร่วมวิจัย คือ ประมาณ 70,000 – 80,000 บาท ต่อเดือน

การวางแผนชีวิตหากมีการถูกจับกุม เป็นการใช้ชีวิตของผู้ร่วมวิจัยเมื่อครั้งที่ยังอยู่ภายนอกเรือนจำที่ยังคงมีการเสพยา และจำหน่ายยาเสพติด โดยผู้ร่วมวิจัยจะมี

การวางแผนตนเองไว้ก่อนล่วงหน้าเสมอว่าสักวันหนึ่งจะต้องได้รับผลตอบแทนจากการทำผิดกฎหมาย เช่น การถูกจับเข้าสู่เรือนจำ หรืออย่างน้อยอาจจะถูกจับเพื่อบังคับให้บำบัดอาการติดยา ผู้ร่วมวิจัยต่างทราบถึงคุณสมบัติของยาเสพติดแต่ละชนิดจากประสบการณ์ตรงของตนเองในฐานะของผู้ที่เคยเสพ คุณสมบัติเหล่านี้ เป็นคุณสมบัติที่ทำให้ผู้ร่วมวิจัยเกิดความพึงพอใจ เคลิบเคลิ้ม และต้องแสวงหามาเสพอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ตนเองมีความสุขอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมให้กับผู้ต้องขัง

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ให้กับผู้ต้องขังโดยเรือนจำในฐานะสถาบันเชิงอำนาจที่ถูกวางบทบาทให้เป็นหนึ่งในสถานบำบัดยาเสพติดในระบบต้องโทษ โดยเรือนจำมีส่วนร่วมปฏิบัติการกับผู้ร่วมวิจัยนับตั้งแต่ภายหลังการถูกจับกุม และถูกตัดสินโดยกฎหมายให้ต้องรับโทษในเรือนจำ ภายใต้กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมให้กับผู้ต้องขังดังกล่าว ได้เปิดพื้นที่ให้ผู้ร่วมวิจัยในฐานะของผู้ต้องขัง และอดีตผู้ต้องขัง ได้มีส่วนร่วมในการทบทวนตนเองถึงภาคปฏิบัติการของเรือนจำ ผ่านมุมมองทางสังคม และผ่านบรรทัดฐานทางสังคม โดยผลของการร่วมทบทวนตนเองดังกล่าวเผยให้เห็นมุมมองของผู้ร่วมวิจัยที่มีต่อสังคมที่จับจ้องพฤติกรรมของขบวนการยาเสพติด และจับจ้องการใช้ชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ และสังคมจะติดตามผู้ร่วมวิจัยไปจนถึงวันที่พ้นโทษจากเรือนจำ

ความรู้สึกปฏิเสธกับการถูกจำกัดพื้นที่ และบังคับกฎระเบียบที่เคร่งครัด เป็นกระบวนการสะท้อนความรู้สึกของผู้ร่วมวิจัยเมื่อต้องเผชิญการถูกจับกุมในข้อหาเสพติด จนนำมาสู่การถูกตัดสินให้รับโทษจำคุกในเรือนจำ โดยผู้ร่วมวิจัยทุกคนต่างมีความรู้สึกปฏิเสธที่จะต้องใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำตลอดเวลาด้วยเงื่อนไขข้อจำกัดของพื้นที่ และกฎระเบียบที่เคร่งครัดตลอดเวลา 24 ชั่วโมง เหตุผลส่วนหนึ่งที่สำคัญของผู้ร่วมวิจัยคือ ความปรารถนาที่จะออกไปจากเรือนจำ โดยผู้ร่วมวิจัยบางคนอยากออกไปให้ทันเห็นลูกคลอด บางคนอยากกลับบ้าน บางคนอยากจะใช้ชีวิตที่มีอิสระเสรี แต่สิ่งเดียวที่พอทำได้หลังจากการถูกจับ คือ การขอให้ครอบครัวประกันตัวออกไปจากเรือนจำก่อน

เพื่อดำเนินการขออุทธรณ์คดีต่อศาล หรือเพื่อออกไปเตรียมทำโจษสงสารเรื่องราวต่างๆ ภายนอกก่อนที่จะต้องรับโทษในเรือนจำภายหลังสิ้นสุดคำพิพากษา

ปฏิบัติการกำกับผู้ต้องขัง: การปรับตัวและยอมรับกฎระเบียบอย่างเชื่อเชื่อ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มุ่งกำกับกายภาพให้กับชีวิตผู้ต้องขังตั้งแต่เข้ามาอยู่ในเรือนจำ โดยเริ่มปฏิบัติการตั้งแต่วันแรก และจะปฏิบัติการเช่นเดิมแบบนี้เรื่อยไปจนกว่าผู้ต้องขังจะพ้นโทษจากเรือนจำ โดยมีภาคปฏิบัติการในแต่ละรายละเอียด ดังนี้ การจัดแยกเป็นสัดส่วน เป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้ต้องขังทุกคนต้องปรับตัวเข้ากับพื้นที่ภายในเรือนจำที่จะพบเห็นการกำหนดเขตหวงห้ามเฉพาะ การตีตารางพื้นที่ เป็นกระบวนการสร้างการแบ่งแยกพื้นที่ภายในเรือนจำไว้สำหรับภารกิจต่างๆ โดยไม่ให้ผู้ต้องขัง และผู้ร่วมวิจัยเข้าไปรวมกลุ่ม หรือเข้าไปใช้พื้นที่ใดเป็นการเฉพาะได้ตามความปรารถนา โดยการตีตารางพื้นที่ที่ผู้ร่วมวิจัยเผชิญ คือ การกำหนดพื้นที่ไว้สำหรับเป็นเรือนนอน เป็นโรงห้องประชุม เป็นพื้นที่รับประทานอาหาร เป็นพื้นที่ร้านค้าสงเคราะห์ เป็นพื้นที่รวมพลในเวลาตรวจนับยอด โดยแต่ละพื้นที่จะมีป้ายกำกับไว้ให้ทุกคนอ่าน เพื่อป้องกันพื้นที่นั้นไว้เพื่อเหตุผลใด การจัดพื้นที่ตามหน้าที่ใช้สอย เป็นกระบวนการแบ่งแยกบุคคลออกเป็นสองสถานะ คือ สถานะเจ้าหน้าที่ และสถานะผู้ต้องขัง โดยบุคคลทั้งสองสถานะย่อมมีอำนาจหน้าที่ที่แตกต่างกัน โดยเจ้าหน้าที่จะมีห้องพัก โต๊ะทำงาน รวมถึงเก้าอี้ และสถานที่พักผ่อนตามอัธยาศัยที่เรือนจำจัดให้ ในขณะที่ผู้ต้องขังจะต้องอยู่ในพื้นที่ของกองงานฝึกวิชาชีพ หรือพื้นที่สำหรับผู้ช่วยงานเจ้าหน้าที่ตามจุดต่างๆ ความละเอียดซับซ้อนเชิงเวลาและอวกาศปฏิกิริยา เป็นกระบวนการปฏิบัติการของเรือนจำที่มีต่อร่างกายของผู้ต้องขัง และผู้ร่วมวิจัยตั้งแต่วันแรกที่รับเข้ามาอยู่ในเรือนจำ โดยกระบวนการดังกล่าวมีภาคปฏิบัติการต่อผู้ต้องขังตั้งแต่แรกรับเข้าสู่เรือนจำด้วยกิจกรรมการปฐมนิเทศผู้ต้องขังเข้าใหม่ รวมถึงสอดแทรกไปกับทุกกิจกรรมในชีวิตประจำวันของผู้ร่วมวิจัย เช่น กิจกรรมเข้าแถวเคารพธงชาติในตอนเช้า ตอนเย็น รวมถึงตลอดทั้งวันที่ต้องนับยอดเป็นประจำเพื่อป้องกันการหลบหนี และเพื่อให้ทราบยอดคงเหลือของผู้ต้องขังประจำวัน การจัดวางความสัมพันธ์ทางร่างกายและอวกาศปฏิกิริยา เป็นกระบวนการที่ทำให้ลายเส้นภาพทางกายภาพให้กับผู้ต้องขังที่อยู่ภายใต้อำนาจของเรือนจำอีกชั้นตอนหนึ่ง โดยผู้ร่วมวิจัยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของการถูกฝึกให้ต้อง “นั่งเข้าระเบียบ” หรือการนั่งหลังตรง ขัดสมาธิ มือทั้งสองข้างวางไว้บริเวณหน้าขา

ทั้งสองข้าง การจัดระบบระเบียบให้กับกระบวนการกำเนิดเป็นกระบวนการที่ผู้ร่วมวิจัยทุกคนต้องเผชิญการฝึกฝนให้ต้องชวนชวายเป็นการอบรมตามกรอบระยะเวลา และโปรแกรมการอบรมต่างๆ ที่เรื่อนจำเป็นผู้กำหนดขึ้น เพื่อให้ผู้เข้าร่วมการอบรมต้องเชื่อฟังคำสั่ง กฎระเบียบ และกฎเกณฑ์ของระยะเวลา เช่น การเข้าร่วมการอบรมระยะเวลา 4 เดือน หรือ 12 วัน การประกอบสร้างพละกำลัง เป็นกระบวนการที่ผู้ร่วมวิจัยต้องพบเห็น และเคยผ่านกระบวนการของเรื่อนจำเป็นในการมอบหมายงานให้ต้องปฏิบัติ และต้องสร้างผลิตผลให้เกิดขึ้นกับเรื่อนจำเป็น เช่น ผู้ร่วมวิจัยบางคนที่ต้องจำหน่ายสินค้าประจำร้านสงเคราะห์ก็ค้ต้องทำหน้าที่ขายสินค้าเพื่อให้มีผลกำไรเข้าสู่ร้าน หรือการอยู่ประจำกองงานฝึกวิชาชีพด้านการเกษตรก็ค้ต้องสร้างผลิตผลทางการเกษตรออกจำหน่ายเพื่อให้ได้ผลกำไรตอบแทนกับกองงานฝึกวิชาชีพนั้นๆ

การรับรู้ต่อโทษของยาเสพติด เป็นการรับรู้ที่อยู่ภายในจิตใจของผู้ร่วมวิจัยทุกคนที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมครอบข้างไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ รวมถึงคนทั่วไปในชุมชนที่ล้วนมีการถ่ายทอดให้เกิดการรับรู้ต่อประเด็นโทษของยาเสพติดเรื่อนมานอกจากนี้ ผู้ร่วมวิจัยที่ผ่านประสบการณ์เป็นผู้เสพมาด้วยตนเองยังสามารถสร้างการรับรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกายภาพของตนเอง รวมถึงอารมณ์ความรู้สึกอันเป็นผลจากฤทธิ์ของสารเสพติดได้ด้วยตนเอง

บรรทัดฐานทางสังคมในการกำกับยาเสพติด เป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่กำกับให้มนุษย์ต้องเคารพ และเป็นข้อห้ามให้มนุษย์ไม่ทำการฝ่าฝืน เพราะหากมีการฝ่าฝืนย่อมถือเป็นการผิดที่ค้ต้องถูกลงโทษ อันหมายถึง หากมีการห้ามปรามไม่ให้ข้องเกี่ยวกับยาเสพติดแต่หากมีใครฝ่าฝืนย่อมถูกลงโทษ และถูกตัดสินว่าเป็นคนไม่ดี ด้วยเหตุนี้บรรทัดฐานทางสังคมจึงเป็นส่วนหนึ่งในการกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม และร่วมสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมให้กับความเป็นผู้ต้องขังที่ค้ต้องเข้ารับการบำบัดรักษา รวมถึงต้องรับโทษจำคุกเพราะถือว่ามีผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดเป็นภัยต่อสังคม

การหลีกเลี่ยงการถูกจับกุมข้อหาด้านยาเสพติด ผู้ร่วมวิจัยมีความพยายามหลีกเลี่ยงการถูกจับเข้าสู่เรื่อนจำเป็น เพราะผู้ร่วมวิจัยต่างรับรู้ดีว่าการเสพยา และค้ายาเป็นสิ่งผิดกฎหมายที่ผู้เสพหากตรวจพบสารเสพติดในปีสภาวะอาจต้องถูกส่งไปเข้ารับการบำบัดยาเสพติด หรือหากพบว่ามิชของกลาง ค้ค้ จำนวนยาเสพติดก็อาจนำไปสู่การถูกจับกุมให้รับโทษในเรื่อนจำเป็น

กระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดในการกำกับตนเอง

กระบวนการสุดท้ายในการกระตุ้นให้ผู้ร่วมวิจัยได้ทบทวนถึงพลังในการกำกับชีวิตตนเอง ด้วยการมีวิถีคิดที่เชื่อมั่นในฐานะของการเป็นสมาชิกครอบครัว การเป็นสมาชิกของชุมชน และการมีพลังในการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมภายใต้ประสบการณ์ของการเป็นผู้ต้องขังคดีอาชญากรรมที่กำลังจะพ้นโทษจากเรือนจำ โดยรู้จักกำกับตนเอง และเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมในชีวิตประจำวันอย่างเท่าทัน

พลังในการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว เป็นการเริ่มต้นสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวด้วยการเชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีกับแฟนสาวอีกครั้งภายใต้การสนับสนุนของผู้ปกครอง พลังในการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวได้ก่อให้เกิดพลังในการที่จะฟื้นฟูความสัมพันธ์ผ่านการวางแผนชีวิตอีกครั้ง กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวอย่างมีพลังมีกระบวนการสร้างที่หลากหลายขึ้นอยู่กับบริบทที่แตกต่างกัน เช่น สร้างความสัมพันธ์กับภรรยา กับลูก หรือกับผู้ปกครอง เป็นต้น เพราะผู้ร่วมวิจัยทุกคนเห็นว่าหากความสัมพันธ์ราบรื่นความอบอุ่นก็จะเกิดขึ้น นั่นหมายถึง จะเป็นจุดเริ่มต้นในการใช้ชีวิตที่มีอิสรภาพอย่างอบอุ่นอีกครั้งภายใต้ความสัมพันธ์ที่มีไว้ให้กัน

พลังในการสร้างอาชีพอย่างมีจริยธรรม เป็นหนึ่งในกระบวนการวางแผนชีวิตภายหลังการพ้นโทษผู้ร่วมวิจัยมองว่าหลังพ้นโทษตนจะเริ่มเป็นผู้ใหญ่ด้วยมีอายุมากขึ้น เพราะช่วงเวลาที่สูญเสียไปก่อนหน้านี้เป็นช่วงเวลาของการใช้ชีวิตในเรือนจำที่ทำให้อายุเพิ่มขึ้นทุกวัน ดังนั้น บทพิสูจน์ความสำเร็จของการเป็นผู้ใหญ่จึงเริ่มขึ้น เพราะต้องมุ่งมั่นทำมาหาเลี้ยงชีพตน และคนรอบข้างตามแต่โอกาสที่จะไขว่คว้าได้ “งานกับเงิน” เป็นสิ่งที่มาคู่กัน “ถ้าไม่มีงานก็ไม่มีเงิน” ดังนั้น ผู้ร่วมวิจัยที่เตรียมตัวพ้นโทษจากเรือนจำ จึงเริ่มต้นวางแผนในการมีงานทำเป็นองค์ประกอบหนึ่ง เพื่อให้ตนเองมีรายได้เลี้ยงดูตนเอง และครอบครัว

พลังในการใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัว ชุมชน และสังคม เป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้ร่วมวิจัยได้ทบทวนตนเองถึงการเป็นสมาชิกของครอบครัว ชุมชน และสังคมที่อาศัยอยู่อย่างมีพลัง โดยการเป็นสมาชิกของแต่ละครอบครัวย่อมมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมการปลูกฝังตั้งแต่แรกเกิดจนเป็นผู้ใหญ่ ระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวเริ่มต้นตั้งแต่การที่บิดามารดามีความสัมพันธ์ และให้กำเนิดลูกเป็นทายาท

พลังในการกำกับตนเองในสถานการณ์ยาเสพติด เป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้ร่วมวิจัยร่วมทบทวนตนเอง และบอกกับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มว่า “การเสพยา” มิได้ส่งผลเสียต่อผู้เสพเพียงอย่างเดียว แต่กลับส่งผลเสียถึงบิดา หรือผู้ปกครองด้วย การสะท้อนความคิดให้เห็นถึงความคาดหวังที่มีต่อกันระหว่างสมาชิกครอบครัวจึงเป็นพลังผลักดันสู่อุณหภูมิอย่างเข้าใจกัน เพราะในอดีตผู้ร่วมวิจัยอาจจะมองความสุขที่สร้างขึ้นจากตนเอง และกลุ่มเพื่อนฝูงโดยละเลยความสุขของคนในครอบครัว แต่ความคิดเหล่านั้นเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อได้ทบทวนถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากยาเสพติดต่อตนเอง และคนในครอบครัว การเข้าถึงจุดเปลี่ยนแห่งชีวิต เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเมื่อผู้ร่วมวิจัยเกิดการตระหนักถึงต่อปัญหาของยาเสพติดที่มีต่อตนเอง และคนรอบข้าง โดยการตระหนักถึงดังกล่าวเริ่มต้นจาก ความเข้าใจต่อตนเองว่าควรจะมีบทบาทหน้าที่แบบใด เช่น บทบาทผู้ต้องขัง บทบาทผู้คุม บทบาทตำรวจ และบทบาทหน่วยงานราชการ ดังนั้น หากทำเกินบทบาทที่ควรจะเป็นย่อมถือเป็นความผิดที่ต้องรับโทษ ความคิดที่เปลี่ยนไป คือ ความคิดที่กว้างขึ้นกว่าเดิม ไม่คิดเหมือนเดิมด้วยการเอาชนะเพียงอย่างเดียว เปลี่ยนเป็นความคิดที่ยินดีรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ความแตกต่างในความคิด และจุดยืนของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน สังเกตได้จากการให้ความเห็นในแต่ละประเด็นที่ร่วมสนทนากลุ่มร่วมกัน การเข้าถึงคุณค่าในตนเอง เป็นกระบวนการทำความเข้าใจกับคุณค่าในชีวิตที่สามารถใช้กำกับตนเองให้ออกมาจากยาเสพติดได้อย่างยั่งยืน เมื่อผู้ร่วมวิจัยได้ทบทวนอดีตชีวิตตนเองที่ว่ายาเสพติดมีประโยชน์ เพราะทำให้มีรายได้ ทำให้มีความสุขที่ได้เสพ แต่เมื่อได้รับโทษในเรือนจำเลยทำให้ทบทวนตนเองได้ว่ายาเสพติดมีโทษรุนแรง ไม่ใช่แค่ติดคุก แต่ยังรวมถึงการสูญเสียเวลา การทะเลาะกับแฟนเมื่อเสพยา การนอนไม่หลับเมื่อเสพยา และการเลิกรักกับคนที่รัก คุณค่าที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง เป็นคุณค่าที่จะเกิดขึ้นหากผู้ร่วมวิจัยได้พ้นโทษจากเรือนจำ และไม่กลับไปเสพยาอีก เพราะผู้ร่วมวิจัยตระหนักดีว่าการเสพยาเป็นภัยต่อตัวผู้เสพ และคนรอบข้าง ทำให้ชีวิตตกต่ำลงไปเรื่อยๆ ไม่มีหน้าที่การงานที่ดี ไม่มีพื้นฐานชีวิตที่ดีให้กับครอบครัว

บทสรุปของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงตนเองของผู้ร่วมวิจัยในการกำหนดเป้าหมายแห่งชีวิตด้วยการนำพาตนเองให้ออกจากวงจรยาเสพติดอย่างยั่งยืน กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงด้วยตนเองนั้นปราศจากการบีบบังคับด้วยอำนาจจากผู้อื่นการปฏิเสธยาเสพติด คือ การไม่เอา การไม่ยุ่ง เมื่อเห็นคนอื่นเสพ ผู้ร่วมวิจัยจะไม่ยุ่ง เพราะรู้ว่าถ้าเสพอีกก็ต้องกลับมาสู่วงจรเดิม “เสพยา” และ “ค้ายา” เหมือนเดิมที่เป็นบ่อเกิดของการสูญเสียอนาคต และสูญเสียครอบครัว การหันหลังให้กับยาเสพติดจึงเป็นเรื่องของส่วนบุคคล รู้แค่ว่าตนเองกำลังทำอะไรอยู่ แยกแยะถูกผิดด้วยตนเองให้ได้ การเปลี่ยนแปลงทางความคิด คือ กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงร่วมกันของผู้ร่วมวิจัยที่เข้าร่วม การสนทนากลุ่มในแต่ละครั้ง โดยครั้งแรกที่ร่วมปฏิบัติการวิจัย ผู้ร่วมวิจัยยังอยากที่จะกลับไปทำยา แต่พอได้คิดย้อนกลับไปกลับมาหลายๆ รอบ อย่างต่อเนื่องจากการที่ได้พบกันทุกสัปดาห์ ทำให้ผู้ร่วมวิจัยต้องคิดทบทวนตนเองซ้ำๆ และมีการสะท้อนจากคนรอบข้างอยู่เสมอ จนเกิดเป็นความรู้สึกสงสาร และเห็นใจครอบครัว ความปรารถนาแห่งตัวตน คือ ความปรารถนาในการที่จะให้ชีวิตตนเองมีตำแหน่งแห่งที่อย่างใดในสังคม ดังนั้น หากคนเรามีความปรารถนาที่จะยุติการพึ่งพิงยาเสพติดก็จะแสวงหากิจกรรม หรืองานอื่นๆ เข้าร่วมเพื่อให้ตนเองได้ดำรงสถานะของการเป็นสมาชิกของกลุ่มที่มีพื้นที่ในการสะท้อนความคิดของตนเองว่าจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองอย่างไรถ้าต้องใช้ชีวิตภายนอกเรือนจำ โดยเฉพาะการต้องอยู่ภายใต้กฎหมายที่กำกับพฤติกรรมของพลเมือง

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

นโยบายด้านยาเสพติดที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นนโยบายทั้งป้องกัน แก้ไข และลงโทษผู้กระทำความผิด เช่น การบำบัดยาเสพติดทั้งระบบที่เรียกว่า “สมัครใจ” “บังคับบำบัด” และ “ต้องโทษ” ผู้วิจัยอาจถูกจัดให้อยู่ในระบบสุดท้ายเพราะใช้เรือนจำเป็นหน่วยในการบำบัดที่เรียกว่าระบบต้องโทษ

การบำบัดยาเสพติดในเรือนจำ เป็นการบำบัดที่มุ่งเน้นการกำกับทางกายภาพให้กับผู้เข้ารับการบำบัดด้วยกฎระเบียบเชิงวินัยเพื่อสร้างผู้ต้องขังให้มีร่างกายที่เชื่อเชื่อ (Docile Body) กับระบบอำนาจของเรือนจำ โดยร่างกายดังกล่าวของผู้ต้องขังจะยอมทำตามอำนาจของเรือนจำผ่านภาคปฏิบัติการณ์การของเจ้าหน้าที่ เช่น การกำกับด้วยตารางเวลา การจำกัดพื้นที่การใช้ชีวิต การจัดวางอากัปกริยา รวมถึงการประกอบสร้างพละกำลังในการสร้างสรรค์ผลงานใดๆ ให้กับเรือนจำ แต่การบำบัดยาเสพติดดังกล่าวกลับละเลยจิตใจอันเป็นสิ่งที่อยู่ภายในของผู้ต้องขัง รวมถึงผู้ติดยาเสพติดทุกคนที่จะไม่ได้รับการบำบัดรักษา หรือสร้างการเปลี่ยนแปลงจากภายในเท่าที่ควร

กระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงจากภายในด้วยวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เผยให้เห็นว่าเป็นวิธีวิทยาหนึ่งที่มีส่วนในการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับผู้ร่วมวิจัยที่เข้าร่วมกระบวนการสนทนากลุ่ม โดยผู้ร่วมวิจัยดังกล่าวล้วนเป็นผู้ต้องขังคดียาเสพติดที่ผ่านประสบการณ์การเป็นผู้เสพ และผู้จำหน่ายมาทั้งหมด แต่วิธีวิทยาดังกล่าวก็มีส่วนที่ทำให้ผู้ร่วมวิจัยสามารถสร้างการขบคิด ตระหนักรู้ต่อปัญหาเสพติดที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคมได้

ครอบครัว เป็นส่วนสำคัญของผู้ร่วมวิจัยในฐานะที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์และผูกพันระหว่างกันของสมาชิก โดยครอบครัวมีส่วนที่ทำให้ผู้ร่วมวิจัยสามารถทบทวนถึงตนเองในฐานะของสมาชิกครอบครัว และการมีเป้าหมายในการรับผิดชอบดูแลครอบครัว รวมถึงมีความปรารถนาที่จะปรับปรุงตนเองให้ยุติการพึ่งพิงยาเสพติดอย่างยั่งยืนด้วยการมีครอบครัวอยู่เบื้องหลังให้เกิดพลังในการกำกับตนเองดังกล่าว

จากผลการศึกษาเผยให้เห็นว่า ผู้ต้องขังที่เป็นผู้ร่วมวิจัยที่เข้าร่วมกระบวนการสนทนากลุ่มมีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตภายใต้บริบทของบรรยากาศการสนทนากลุ่มที่เสมอภาค และเห็นคุณค่าจากการเปิดพื้นที่ให้ได้ร่วมแลกเปลี่ยนภายใต้บริบทของเรือนจำ ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ และวิธิตัดด้วยการใคร่ครวญถึงจริยธรรมแห่งตัวตน ในฐานะของผู้ที่ถูกบ่มเพาะถ่ายทอดจากครอบครัว ชุมชน และสังคม

การบำบัดยาเสพติดที่จิตใจ จึงเป็นวิธีการบำบัดยาเสพติดอย่างหนึ่ง เพราะจิตใจของมนุษย์มีความปรารถนา (Desire) แห่งชีวิต รวมถึงมีจริยธรรมแห่งตัวตนอัน

เป็นจริยธรรมที่ได้รับการบ่มเพาะโดยครอบครัวตั้งแต่แรกเกิดที่สามารถปลูกฝังความคิดให้หน้าเอาจริยธรรมดังกล่าวกลับมากำกับการใช้ชีวิตให้ผู้ติดยา หรือผู้ค้ายาสามารถยุติการพึ่งพิงยาเสพติดได้อย่างยั่งยืน

วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีวิทยาที่ร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงกับผู้ร่วมวิจัยอย่างเป็นกระบวนการด้วยความเสมอภาค ดังนั้น ผลการศึกษาในครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะจากการศึกษาที่ว่า หากนำวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปทดลองปฏิบัติการเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับผู้ติดยา หรือ ผู้ค้ายาด้วยระยะเวลาที่ยาวนานขึ้น อาจจะนำมาสู่ผลลัพธ์ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

บุคคลใกล้ชิดหรือบุคคลรอบข้าง เช่น คนในครอบครัวที่เป็นบิดามารดา รวมถึงสามีภรรยา มีส่วนที่จะทำให้มนุษย์เกิดการทบทวนตนเองด้วยการกลับมาทบทวนถึงคุณค่าของความผูกพัน และสายสัมพันธ์ที่มีระหว่างกันตั้งแต่เกิด ดังนั้น บุคคลใกล้ชิด หรือบุคคลรอบข้างจึงควรส่งเสริมให้นำมาเป็นส่วนหนึ่งของการร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงในจิตใจให้กับผู้เข้ารับการบำบัดยาเสพติดที่ต้องกลับไปใช้ชีวิตร่วมกับคนในครอบครัวภายหลังจากการพ้นโทษ หรือพ้นจากการบำบัดยาเสพติด

เอกสารอ้างอิง

- กรมราชทัณฑ์. (2560). *สังเคราะห์เบียบกระทรวงยุติธรรม ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการ จำแนกลักษณะผู้ต้องขังและการแยกคุมขัง การเลื่อนหรือลดชั้นนักโทษ เด็ดขาด การลดวันต้องโทษจำคุก และการพักการลงโทษ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560*. สืบค้นเมื่อ 10 มีนาคม 2562, จาก <http://lad.correct.go.th/>
- กรมราชทัณฑ์. (2563). *รายงานสถิติผู้ต้องราชทัณฑ์ทั่วประเทศ*. สืบค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2562, จาก http://www.correct.go.th/rt103pdf/report_result.php?date=2019-03-01&report=drug,
- กรมราชทัณฑ์. (2563). *สถิติการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง*. สืบค้นเมื่อ 1 สิงหาคม 2563, จาก <http://www.correct.go.th/recstats/>

- กระทรวงสาธารณสุข. (2559). *แนวทางการดำเนินงานยาเสพติด*. สมุทรสาคร: บริษัท บอร์น ทู ปี พับลิชชิง จำกัด
- กระทรวงสาธารณสุข. (2560). *มาตรฐานการฟื้นฟูสมรรถภาพผู้ติดยาเสพติดแบบ ควบคุมตัวในระบบบังคับบำบัดตามพระราชบัญญัติฟื้นฟูสมรรถภาพผู้ติดยาเสพติด พ.ศ. 2545*. สมุทรสาคร: บริษัท บอร์น ทู ปี พับลิชชิง จำกัด.
- กระทรวงสาธารณสุข. (2560). *มาตรฐานการบำบัดฟื้นฟูสมรรถภาพผู้เสพยา/ผู้ติดยาเสพติดระบบต้องโทษในเรือนจำ/ทัณฑสถาน*. สมุทรสาคร: บริษัท บอร์น ทู ปี พับลิชชิง จำกัด.
- กระทรวงสาธารณสุข. (2561). *คู่มือการปฏิบัติงาน (Standard Operating Procedure) การดำเนินงานบำบัดฟื้นฟูผู้ช่วยยาเสพติด ระบบสมัครใจ กรณีสมัครใจรักษา (ในสถานพยาบาล), (จิตสังคมในสถานศึกษา) และกรณีสมัครใจตามประกาศ คสช. ฉบับที่ 108/2557*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข, กองบริหารการสาธารณสุข.
- กาญจนา บุญยัง. (2558). *ชาวนาฆ่าตัวตาย: รัฐ โครงสร้างเศรษฐกิจ และความรุนแรง*. (ดุชนิพนธ์ปริญญาดุชนิพนธ์บัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์).
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. (2554). *การวิจัยเชิงคุณภาพในสวัสดิการสังคม: แนวคิดและวิธีวิจัย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. (2555). *ทฤษฎีวิพากษ์นโยบายและการวางแผนสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. (2561). *สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชานนท์ โกมลมาลย์. (2560). *พื้นฐานสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาย โพธิสิตา. (2547). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม.
- ทองกร โภคธรรม และนพพร ประชากุล. (2547). *ร่างกายใต้บังการ ปฐมบทแห่งอำนาจในวิถีสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

- เบญจวรรณ บุญโทแสง. (2559). *การสร้างร่างกายที่สยบยอมของผู้ต้องขังหญิงต่ออำนาจในเรือนจำ*. (ดุสิตนิพนธ์ปริญญาดุสิตบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ).
- มาโนช หล่อตระกูล และปราโมทย์ สุคนิษฐ์. (2558). *จิตเวชศาสตร์รามธิบดี*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล ภาควิชาจิตเวชศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี.
- วรรณดี สุทธิสารกร. (2556). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเพื่อเสรีภาพและการสรรค์สร้าง Action Research: Freedom and Creativity-Based Research*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2519). *จริยศาสตร์เบื้องต้น มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2521). *ปรัชญา*. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์ จำกัด.
- ศักดิ์ชัย เลิศพานิชพันธุ์. (2556). *การศึกษากฎหมายยาเสพติดในต่างประเทศ: ศึกษาเฉพาะกรณีประเทศญี่ปุ่น ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ เยอรมัน โปรตุเกส อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา*. กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม, สำนักกิจการในพระดำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม.
- สุดสงวน สุธีสร. (2541). *อาชญากรรม: ความหมาย ขอบเขต และทฤษฎี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุทิสภา ถาน้อย. (2561). *สมองและสารสื่อประสาท ความผิดปกติในภาวะติดสารเสพติด Brain and Neurotransmitters: Abnormalities in Drug Addiction*. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3.
- โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. (2561). *ปรัชญาทั่วไป*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิัญญา เฟื่องฟูสกุล. (2561). *อัตลักษณ์ การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัดวนิดาการพิมพ์.

- อภิญา เวชยชัย. (2557). *การเสริมพลังอำนาจในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Arellano Rubi, Balcazar E. Fabrico , Alvarado Francisco & Suarez Sergio. (2015 December). A participatory Action Research Method in a Rural Community of Mexico. *Journal of University of Psychologica*. 14(4), 1197–1208.
- Galtung Johan. (1990 August). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*. 27(1), 291-305.
- Kuhar Michael. (2014). *The Addicted Brain*. United States of America: Pearson Education, Inc.
- Sedgwick Sally. (2008). *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals*. New York: Cambridge University Press.